

De overheidsfinanciën in de volgende kabinetsperiode

Alle politieke partijen willen het tekort op de overheidsbegroting in de komende kabinetsperiode kleiner maken. Uit de verkiezingsprogramma's blijkt dat zij hiervoor per saldo tien tot twintig miljard euro willen vrijmaken. Om de overheidsfinanciën houdbaar te maken, zijn hogere bedragen nodig. In de periode 2011–2015 is als aanloop 19 tot 24 miljard euro aan bezuinigingen en lastenverzwaringen gewenst.

De economische crisis doet de overheidsfinanciën van Nederland en andere lidstaten van de Europese Unie geen goed. Door de haperende economische groei komt het voor dit jaar geraamde begrotingstekort uit op 37 miljard euro, ofwel 6,3 procent van het bruto binnenlands product. Het kabinet dat na de verkiezingen op 9 juni en de daaropvolgende formatie aantreedt, heeft vermoedelijk als belangrijkste taak de overheidsfinanciën op orde te brengen. Deze opgave valt uiteraard eenvoudiger te realiseren, naarmate het herstel van de economie voorspoediger verloopt. Bij het uitstippelen van het budgettaire beleid baseren beleidsmakers in Den Haag zich op vooruitberekeningen van het Centraal Planbureau. In het basisscenario uit de Economische Verkenning

voor de periode 2011–2015 rekt het CPB met een feitelijke bbp-groei van gemiddeld 1,75 procent per jaar. Bij dit beeld halveert het begrotingstekort zonder nadere maatregelen tot –2,9 procent bbp in 2015, een tiende procentpunt beneden het maximum dat het Stabiliteits- en Groeipact toestaat (Centraal Planbureau, 2010a).

De Studiegroep Begrotingsruimte (Ministerie van Financiën, 2010a) adviseert een extra inspanning te doen, mede gelet op de aanbeveling die de Europese Commissie recent aan Nederland deed in het kader van de buitensporige-tekortprocedure. Voor de komende kabinetsperiode geeft de Studiegroep in overweging om voor achttien miljard euro aan maatregelen te treffen. Komt het daadwerkelijk tot bezuinigingen of lastenverzwaringen in deze orde van grootte, dan zou het tekort op de begroting in 2015 structureel vrijwel zijn weggewerkt. Doordat de opbrengst van bezuinigingen op korte termijn voor een deel weglekt via allerlei uitverdieneffecten, toont de begroting in 2015 feitelijk dan nog altijd een tekort in de buurt van een procent van het bbp. Zulke uitverdieneffecten manifesteren zich bijvoorbeeld wanneer de overheid bezuinigt op ambtenarsalarissen en sociale uitkeringen, wat leidt tot

FLIP DE KAM

Honoraire hoogleraar
aan de Rijksuniversiteit
Groningen

een lagere opbrengst van belastingen op inkomen en consumptie.

Houdbaarheidstekort

Maatregelen tot een bedrag van achttien miljard euro zijn onvoldoende voor houdbare overheidsfinanciën. Binnen de bij het opstellen van generatierekeningen gebruikelijke benadering zijn de collectieve financiën pas houdbaar wanneer huidige en toekomstige generaties in verhouding tot hun levensinkomen hetzelfde profijt van het overheidsoptreden hebben, zonder dat de overheidsschuld in de toekomst oploopt. Het CPB (2010a) becijfert dat in 2015 een begrotingsoverschot van 1,5 procent bbp nodig is om de overheidsfinanciën in een enkele kabinetsperiode volledig houdbaar te maken. De Studiegroep Begrotingsruimte acht dit echter te veel van het goede. Wel adviseert hij het nieuwe kabinet om zo snel mogelijk duidelijkheid te scheppen in welk tempo naar dit einddoel wordt toegewerkt. Aldus zouden voor de periode na 2015 houdbaarheidsmaatregelen moeten worden vastgelegd ter grootte van ten minste anderhalf procent bbp, wat in prijzen van 2015 overeenkomt met omstreeks tien miljard euro. Samen met het pakket voor de middellange termijn van achttien miljard euro is dan nagenoeg het gehele door het CPB gekwantificeerde houdbaarheidstekort van 29 miljard euro geadresseerd, ofwel 4,5 procent van het bbp. In de maatschappelijke discussie is het laatstgenoemde bedrag een eigen leven gaan leiden. Daarom kan het geen kwaad nog eens te herhalen hoeveel onzekerheden kleven aan de door het CPB aangereikte en door beleidsmakers gebruikte projecties van de economische groei en het uitgavenpad bij ongewijzigde voortzetting van het overheidsbeleid.

Onzekere omvang houdbaarheidstekort

Valt de bbp-groei in de komende vier jaren gemiddeld 0,75 procentpunt hoger uit dan de door het CPB voor het basispad gepikte 1,75 procent, dan krimpt het houdbaarheidstekort met pakweg acht miljard tot 21 miljard euro. Blijft de groei in de komende kabinetsperiode daarentegen beperkt tot gemiddeld een procent per jaar, dan neemt dit tekort toe tot 37 miljard euro. De groeivoorzichten zijn uiterst onzeker door het nog fragiele vertrouwen van consumenten en producenten, dat zwaar op de proef wordt gesteld door aanhoudende banken- en landen-crisis. Onder deze omstandigheden lijkt het verstandig dat beleidsmakers uitgaan van een tamelijk behoedzame groeiraming. De houdbaarheidsopgave ligt dan al gauw in de buurt van 35 miljard euro. Kwantitatief ten minste zo belangrijk als de geraamde bbp-groei zijn sommige bij de vergrijzings-sommen gemaakte veronderstellingen. De ruimte ontbreekt om hier diep op in te gaan, maar vier punten springen in het oog. Ten eerste loopt het begrotingstekort alleen terug tot -2,9 procent bbp in 2015, wanneer de groei van de collectieve uitgaven in de periode 2011-2015 onge-

kend afzwakt, terwijl de belastingontvangsten 1,1 keer zo snel toenemen als het bbp. De kans is groot dat de uitgaven bij ongewijzigde voortzetting van het beleid door tegenvallers aanzienlijk sterker oplopen dan het CPB nu veronderstelt (De Kam, 2010). Zo is een onwaarschijnlijk sterke daling van de uitgavenquote voor openbaar bestuur ingeboekt. En de belastingontvangsten namen in het afgelopen decennium gemiddeld juist niet sneller toe dan het bbp. Het is dus denkbaar dat het tekort in 2015 miljarden euro's hoger uitvalt dan waarmee nu wordt gerekend. Ten tweede gaat het CPB ervan uit dat de collectief gefinancierde zorguitgaven reëel met circa 2,75 procent per jaar groeien: 1,5 punt door de koppeling aan de stijgende welvaart, plus 1,25 punt om rekening te houden met de invloed van de vergrijzing. Feit is dat de reële zorguitgaven in de jaren nul jaarlijks met meer dan 4,0 procent zijn toegenomen. Voor de periode 2011-2015 neemt het CPB aan dat het verschil tussen 2,75 en 4,0 procent wordt overbrugd, doordat de eigen betalingen van zorggebruikers met vier miljard euro worden verhoogd. Zo'n drastische beleidswijziging is in geen enkel verkiezingsprogramma terug te vinden. Ook bij de houdbaarheidssommen gelden deze uitgangspunten: de collectieve zorguitgaven lopen in de pas met welvaart en demografie. Nemen de feitelijke zorguitgaven sneller toe, dan wordt de extra stijging bij veronderstelling gefinancierd door de individuele zorgconsument. Als deze weinig realistische aanname wordt losgelaten, dan neemt de houdbaarheidsopgave allicht met enkele procenten van het bbp toe.

Ten derde veronderstelt het CPB dat de sociale uitkeringen, waaronder die ingevolge de AOW, meegroeien met de welvaart. Zij zijn echter wettelijk gekoppeld aan het beloop van de cao-lonen, die minder snel stijgen dan het bbp. Daar zit grofweg een procent tussen: het zogeheten incidenteel. Bij ongewijzigd beleid, waarbij de uitkeringen aan de cao-lonen gekoppeld zijn, blijven de overdrachtsinkomens dus steeds verder achter bij de door actieven verdiende inkomens, wat de begroting ontlast. In deze variant wordt de houdbaarheidsopgave 1,0 tot 1,5 procent bbp kleiner (De Kam, 2006; Verbon, 2009).

Ten slotte zijn de CPB-becijferingen op een belangrijk onderdeel weinig consistent. Voor de middellange termijn luidt de veronderstelling dat de lengte van de tariefschijven en het bedrag van de heffingskortingen van de inkomensheffing jaarlijks worden aangepast aan de inflatie. Deze automatische inflatiecorrectie is wettelijk vastgelegd. Doordat de inkomens jaarlijks sneller, namelijk met drie procent, toenemen dan de inflatie van 1,5 procent, schuiven veel belastingbetalers tot 2015 door naar een zwaarder belaste tariefschijf. De extra belastingopbrengst door deze schijfkruip draagt voor vier miljard euro bij aan de verbetering van het begrotingssaldo in 2015. Daarentegen rekent het CPB bij de houdbaarheidssommen met een jaarlijkse aanpassing van schijflengten en heffingskortingen in lijn met de welvaarts-groei, in plaats van met de inflatie. Dit laatste is overigens wel begrijpelijk, want anders heeft de grote meerderheid van de belastingbetalers over een halve eeuw te maken met het nu geldende toptarief van 52 procent, maar het houdbaarheidsprobleem is bij consistente toepassing van de uitgangspunten die voor de middellange termijn zijn gehanteerd, wel in een keer de wereld uit.

Maatregelen tot 2015

Bovenstaande kanttekeningen leiden tot de conclusie dat het houdbaarheidstekort zich ergens tussen 0 en 65 miljard euro bevindt (Bovenberg en Jacobs, 2010). Alles afwegend, lijkt het deficit aanzienlijk hoger te zullen uitvallen dan de door het CPB opgevoerde 29 miljard euro. Hoe dit zij, in de komende kabinetsperiode zijn stappen nodig om de overheidsfinanciën beter op orde te krijgen. Dat wordt lastig, want politieke groeperingen denken blijkens hun programma's verschillend over de hierbij te volgen aanpak (Centraal Planbureau, 2010b). Partijen op de rechterflank zoeken het vooral in bezuinigingen. Partijen ter linkerzijde zetten in op minder drastische ombuigingen en enige lastenverzwaring. Ze willen de bezuinigingspijn klaarblijkelijk over een wat langere periode uitsmeren. In het laatste geval wordt een prijs betaald: uitstel van bezuinigingen en lastenverzwaringen leidt tot grotere tekorten en hogere rentelasten in latere jaren. Het uitgangspunt is hier dat maatregelen nodig zijn die in 2015 ten minste negentien miljard euro opleveren. Dit bedrag bestaat uit twee compo-

menten. Vijftien miljard is volgens de Studiegroep Begrotingsruimte het bedrag dat minimaal moet worden bezuinigd. Daar komt vier miljard euro bij: het bedrag dat het CPB, strijdig met het eigen uitgangspunt van ongewijzigd beleid, heeft ingeboekt wegens hogere eigen betalingen van zorggebruikers. Gegeven uiteenlopende politieke voorkeuren lijkt het praktisch om een extra marge van vijf miljard euro aan te houden. Gezocht is dus een pakket maatregelen die samengenomen het tekort al in 2015 ex ante met 24 miljard euro reduceren. Ex ante wil zeggen dat de effecten van die maatregelen op de economie, en de doorwerking daarvan op het begrotingssaldo, niet zijn meegenomen.

Brede heroverwegingen

Bij de zoektocht naar ingrepen die goed zijn voor 24 miljard euro kan worden geput uit diverse inspiratiebronnen. Twee maanden geleden rapporteerden twintig ambtelijke werkgroepen over mogelijkheden om op de door hen onderzochte beleidsterreinen als uitvloeisel van een brede heroverweging twintig procent van de huidige uitgaven te besparen. Met inbegrip van vijftien miljard euro aan fiscale subsidies, waaronder de hypotheekrenteaftrek, is bij deze operatie ruim de helft, namelijk 160 miljard euro, van de collectieve uitgaven geanalyseerd. Behalve de heroverwegingsrapporten is een actualisatie beschikbaar van maatregelen die al vorig jaar in kaart zijn gebracht door de werkgroep-Gerritse (Ministerie van Financiën, 2010b).

Hoewel de media steeds reppen over bezuinigingen, de verlaging van directe uitgaven of beperking van subsidies in de vorm van fiscale faciliteiten, zijn ook generieke lastenverzwaringen een mogelijkheid om het tekort te verkleinen. Het gewicht dat bezuinigingen en lastenverhoging bij de beleidsvorming krijgen, hangt af van politieke voorkeuren. Hier is het uitgangspunt dat bezuinigingen op de uitgaven ongeveer twee derde van de gezochte 24 miljard euro moeten opleveren. Fiscale ingrepen dienen de resterende acht miljard euro op te brengen. Deze verhouding van twee op één is niet helemaal willekeurig gekozen. Zij strookt met de samenstelling van het houdbaarheidspakket dat het vierde kabinet-Balkenende in twee tranches heeft voorgesteld (Tweede Kamer, 2009a).

Criteria voor het beleidspakket

De vormgeving van maatregelen om het tekort met 24, of ten minste 19, miljard euro terug te dringen wordt bepaald door politieke preferenties. Economen zullen bij de beoordeling van denkbare pakketten liever criteria gebruiken die aansluiten bij de drie klassieke functies van de overheidsfinanciën: allocatie, stabilisatie en verdeling. Bij de allocatiefunctie gaat het om de invloed van de overheid op de samenstelling van de nationale productie. Primair dient volgens dit criterium te worden bezuinigd op posten die momenteel leiden tot verstoringen bij de allocatie van productiefactoren.

Bij de stabilisatiefunctie gaat het om de invloed van de overheid op de ontwikkeling van de economie als geheel. Volgens dit criterium gaat de voorkeur uit naar tekortverbeterende maatregelen met een zo gering mogelijke invloed op de binnenlandse bestedingen, die tegelijk de structuur van de nationale economie versterken of ontzien.

De verdelingsfunctie ziet op de herverdeling van de verdiende inkomens, die de overheid bewerkstelligt door belastingheffing en overdrachten aan gezinnen. Bij de beoordeling van de inkomensgevolgen van maatregelen spelen politieke oordelen een voorname rol. Denk aan de afweging van de nadelige gevolgen van een ruimere toepassing van het profijtbeginsel waarbij gebruikers van collectief gefinancierde voorzieningen een grotere bijdrage uit eigen zak gaan betalen, tegen de langs deze weg te bereiken doelmatigheidswinst.

Tabel 1 groepeerde maatregelen die samen goed zijn voor de beoogde opbrengst van 24 miljard euro. Uitgezonderd sommige lastenverzwaringen, komen deze posten uit de heroverwegingsrapporten en het rapport van de werkgroep-Gerritse. Met het oog op een evenwichtige maatvoering zijn sommige bedragen aangepast. Gekozen is voor ingrepen die stuk voor stuk ten minste 0,2 miljard euro opleveren. Globale voornemens, zoals minder ambtenaren, doelmatiger werken, bestuurlijke reorganisatie en stelselherziening vallen af, omdat onzeker is in hoeverre de daaraan gekoppelde bezuinigingsbedragen haalbaar zijn. De

Groot (2010) analyseert de kwaliteit van de heroverwegingen in detail. Hij stelt vast dat de empirische fundering van een aantal bezuinigingsvoorstellen, bijvoorbeeld op de terreinen van defensie en ontwikkelingssamenwerking, zwak is. Verder is duidelijk dat analisten die van in algemene termen geformuleerde beleidsopties budgettaire wonderen verwachten, volstrekt onvoldoende rekening houden met de gevolgen voor de taakvervulling door de overheid en met de hindermacht van gevestigde belangen. Wanneer het echt zo gemakkelijk was om langs deze wegen miljarden binnen te slepen, was dat al lang gebeurd. Daarom zijn hier uitsluitend harde ingrepen geselecteerd, in de zin dat zij technisch simpel, zoals door wetswijziging, zijn te implementeren. Bij een aantal posten, namelijk defensie en ontwikkelingssamenwerking, ontbreekt in de heroverwegingsrapporten een goede onderliggende analyse. Het in tabel 1 vermelde bedrag is in die zin betrekkelijk willekeurig.

Tabel 1

Opbrengst bezuinigingen en lastenverzwaringen in 2015 (miljard euro).

	Bedrag	Allo- catie	Stabi- lisatie	Ver- deling
Lagere overheidsuitgaven	16,3			
Beperking subsidies voor wonen	2,9	++	-	--
Eigen risico zorg naar 450 euro	2,0	+		-
Versobering AWBZ	2,2	+		--
Klassenvergroting van 23 naar 26 leerlingen	0,7	+		
Geen gratis schoolboeken	0,3	+		
Studiefinanciering als sociaal leentestel	0,6	+		-
Duur WW-uitkering terug naar een jaar	1,2	+		-
Afstand tot de arbeidsmarkt	0,5	+		-
Korting gemeentefonds en provinciefonds	2,0	+	-	
Ontwikkelingssamenwerking naar 0,6 procent bbb	1,3	+		
Inschrijftarief huisartsen als eigen bijdrage	0,8	+		
Budget voor zorgleerlingen	0,5			
Defensie-uitgaven	0,5			
Beperken kinderbijslag met twintig procent	0,6			-
Kinderopvangsubsidie versoberen	0,2			-
Lastenverzwaringen	8,0			
Accijnzen op alcohol en tabak verhogen	0,5	++		-
Energiebelasting verhogen	0,5	++		-
Aftoppen pensioensparen bij 1,5 modaal	1,7	+	+	--
Beperken fiscale faciliteiten voor de landbouw	0,7	+		--
Van inkomensaftrek naar belastingkorting	1,5	+		--
Afschaffen levensloopregeling	0,5			-
Afschaffen doorwerkorting voor ouderen	0,6			--
Beperken faciliteiten voor zelfstandigen	0,5			-
Tarief vennootschapsbelasting naar 28 procent	1,5		+	

Bron: Ministerie van Financiën, 2010b; Tweede Kamer, 2009b

Beleidspakket

De ruimte ontbreekt om de in aanmerking genomen posten stuk voor stuk te bespreken. Daarvoor wordt verwezen naar de heroverwegingsrapporten. De uitkomst van de toetsing aan de criteria allocatie, stabilisatie en verdeling is in tabel 1 weergegeven. Zo'n taxatie blijft tot op zekere hoogte discutabel. De met een bepaalde maatregel beoogde opbrengst valt immers op verschillende manieren te halen, waarbij bijvoorbeeld de inkomensgevolgen per variant verschillen. De beoordeling van de inkomensgevolgen houdt toch al een sterk subjectief element in. De in tabel 1 opgenomen toetsing moet dus met de nodige reserves worden geïnterpreteerd.

In tabel 1 zijn zowel de bezuinigingen als de lasten verzwaringen geordend naar hun aflopende bijdrage aan een betere allocatie. Alleen posten met een sterke positieve score worden aangestipt. De beperking van de overheidssubsidies voor de volkshuisvesting sluit aan op een variant uit het rapport van de heroverwegingswerkgroep Wonen. De impliciete subsidie door de regulering van de huren wordt hierbij toegespitst op mensen met een inkomen beneden 33.000 euro, doordat scheefwoners sneller de maximaal toegestane huur gaan betalen. Bij de bepaling van de huur aan de hand van het puntenstelsel wordt meer rekening gehouden met de marktwaarde van de woning. De subsidie op het wonen daalt voor huurders van 49 naar 40 procent. De fiscale subsidie voor de eigen woning vermindert, doordat de aftrek wordt beperkt tot 42 procent van de betaalde rente over een lening van ten hoogste een half miljoen euro, die in dertig jaar wordt afgelost op basis van annuïteiten. De subsidie op het wonen loopt voor eigenwoningbezitters terug van 25 naar 19 procent. Deze ingrepen verbeteren de werking van de woningmarkt en dus de allocatie (Donders *et al.*, 2010). Verder krijgt schuldaflossing een impuls, wat huishoudens minder kwetsbaar maakt bij een stijging van de rente, baanverlies of echtscheiding. In de fiscale sfeer betekent een verhoging van de accijnzen op alcohol en tabak en van de energiebelasting dat negatieve externe effecten beter in prijzen tot uitdrukking komen.

Getoetst aan de gevolgen voor de stabilisatiefunctie stuit geen van de beleidsaanpassingen op groot bezwaar, tenminste wanneer zij geïsoleerd worden gezien. Doordat de maatregelen in de komende kabinetsperiode gelijktijdig worden getroffen, loopt het vooralsnog broze economische herstel echter wel degelijk gevaar. De Studiegroep Begrotingsruimte stelt het uitverdieneffect van een pakket ter grootte van achttien miljard euro op ongeveer een procent van het bbp. Hoewel beleidsmakers voorzichtig moeten manoeuvreren, leveren procyclische effecten van bezuinigingen en lastenverzwaringen geen argument op om noodzakelijke actie achterwege te laten. Anders bestaat het risico dat Nederland op de internationale kapitaalmarkt zijn reputatie als uiterst solide debiteur in de waagschaal legt, omdat beleggers kunnen gaan twijfelen of de overheidsfinanciën

wel voldoende voortvarend worden gesaneerd. Bovendien leert de ervaring dat politici in tijden van hoogconjunctuur niet in staat zijn het begrotingssaldo substantieel te verbeteren. Dus dient daarmee direct na afloop van de recessie een begin te worden gemaakt.

De inkomensgevolgen van de maatregelen uit tabel 1 voor huishoudens zijn sterk negatief. Dit geldt bijvoorbeeld bij de verhoging van het eigen risico in de Zorgverzekeringswet, dat momenteel 165 euro bedraagt, en bij de versoering van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten. In navolging van de heroverwegingswerkgroep Langdurige zorg is aangenomen dat de eigen betalingen van mensen die verblijven in verpleeg- en verzorgingshuizen aanzienlijk omhoog gaan. In de sfeer van de zorg is aanvullend verondersteld dat verzekerden voortaan zelf het vaste inschrijftarief van de huisarts betalen, een lastenverschuiving van collectief naar privé (Groot en Maassen van den Brink, 2010). Verder worden sommige groepen zwaar geraakt door fiscale maatregelen: bezitters van dure woningen, landbouwers en oudere werknemers die hun doorwerkkring verliezen.

Conclusie

In de komende kabinetsperiode moet het begrotingstekort omlaag, als eerste stap op weg naar houdbare overheidsfinanciën. De omvang van het houdbaarheidstekort is onzeker. Het is waarschijnlijk een stuk groter dan de 4,5 procent bbp waarop het CPB nu rekent, vooral doordat de toekomstige oploop van de zorguitgaven wordt onderschat. Politieke partijen denken verschillend over de omvang van de tot 2015 te treffen maatregelen. Een pakket van 24 miljard euro ligt technisch gezien binnen bereik. Toetsing van de maatregelen die er onderdeel van uitmaken aan de drie klassieke functies van de overheidsfinanciën leert dat de allocatie per saldo verbetert, de stabilisatiefunctie door afzonderlijke maatregelen niet wordt geschaad en de nadelige inkomensgevolgen soms aanzienlijk zijn. De uitslag van de komende verkiezingen en de afspraken die worden gemaakt bij de kabinetsformatie bepalen in welk tempo Nederland zijn overheidsfinanciën daadwerkelijk houdbaar maakt.

LITERATUUR

- Bovenberg, A.L. en B. Jacobs (2010) Tekort overheid kan wel oplopen tot 65 miljard. *De Volkskrant*, 1 april.
- Centraal Planbureau (2010a) Economische Verkenning 2011–2015. *CPB Document*, 203.
- Centraal Planbureau (2010b) Keuzes in Kaart 2011–2015. *CPB bijzondere publicatie*, 85.
- Donders, J., M. van Dijk en G. Romijn (2010) Hervorming van het Nederlandse woonbeleid. *CPB bijzondere publicatie*, 84.
- Groot, H. de (2010) Heroverwegen op de tast. *Tijdschrift voor Openbare Financiën*, 42(2), te verschijnen.
- Groot, W. en H. Maassen van den Brink (2010) Gezondheidszorg. In: Kam, C.A. de, en A.P. Ros (red.) *Jaarboek overheidsfinanciën 2010*. Den Haag: Wim Drees Stichting voor Openbare Financiën/Sdu Uitgevers, te verschijnen.
- Kam, C.A. de (2006) De smalle marges lijken breed genoeg. *Tijdschrift voor Openbare Financiën*, 38(2), 80–93.
- Kam, C.A. de (2010) Economie en overheidsfinanciën. In: Kam, C.A. de, en A.P. Ros (red.) *Jaarboek overheidsfinanciën 2010*. Den Haag: Wim Drees Stichting voor Openbare Financiën/Sdu Uitgevers, te verschijnen.
- Ministerie van Financiën (2010a) *Risico's en zekerheden*. Den Haag: Studiegroep Begrotingsruimte.
- Ministerie van Financiën (2010b) *Update saldoverbeterende maatregelen Werkgroep Gerritse*. Den Haag: Ministerie van Financiën.
- Tweede Kamer (2009a) *Beleidsprogramma 2007–2011*. 31070(24).
- Tweede Kamer (2009b) *Nota over de toestand van 's Rijks financiën*. 32123(1).
- Verbon, H.A.A. (2009) Het verhogen van de AOW-leeftijd volgens minister Donner. *Tijdschrift voor Openbare Financiën*, 41(3), 133–140.